

неким фактима које заиста нигдје друго не можемо наћи.

Тешки услови живота за све вријеме тамновања нијесу сломили жељу логорашице да буде објективна у записивању и оцјенивању. Она тако говори и о ријетким радостима које су долазиле са друге стране, од људи који су били у служби фашизма. А они су могли помоћи да се лакше издржи глад, да се дотури увијек радо чекана вијест из завичаја, да се добије права информација о стању на фронтovima. Таквих је услуга бивало све више како се рат свом крају примичао. Ненаметљиво се увјеравамо да нијесу сви фашисти који су у служби фашизма, да је и њима ускраћена слобода, јер су принуђени да раде оно што интимно не желе а да им је забрањен рад за који осјећају да је правичан. И са тог аспекта гледано, рукопис Зоре Мијушковић има изузетну вриједност.

Све ово говори да књига *Логорски записи* има и документар-

ну и списатељску вриједност. То је нови квалитет, који је добио значајно мјесто и у предговору другарице Вјере Ковачевић: „Свједочење другарице Зоре због свега тога је драгоцен прилог, не само за нашу историју, већ и за васпитање младих кадрова, на којима је аманет погинулих да чувају слободу и социјалистичку заједницу за коју су они погинули — и да не дозволе да се икада више поврате та времена”.

Учесници НОП-а су најпознанији да тумаче идеале револуције, њене поруке и вриједности. Њихова жива ријеч је зато незапамћива и ненадокнадива. Управо због тога — валоризација револуционарних традиција у циљу њиховог осавремењавања и повезивања са садашњим временом — сталан је дуг и обавеза. И са те стране гледано — ова књига представља освјежење и значи допринос, због чега аутору дугујемо захвалност а издавачу признање.

Проф. др Зоран Лакић

др Драгољуб Петровић, НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ РАТ И РЕВОЛУЦИЈА У ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ 1941—1945

Овом је монографијом источна Србија добила најпотпунију обраду временског периода народноослободилачког рата и социјалистичке револуције 1941—1945. Догађаји су обрађени хронолошким редом, по годинама које у исто време означавају и посебне делове књиге са претходним предговором (5—8 страна), уводним делом (9—24) и кратким прегледом стварања и развоја окупаторско-квислиншког политичког и економског система у источној Србији (25—51).

У уводном делу аутор даје успелу слику друштвених, социјалних и политичких кретања на територији поменуто области. Велике тешкоће је имао за њено омеђавање и то је препустио другим

гранама науке. Но, и поред тога, ипак је приказао њене границе и дао приближну површину од 7.200 km² са 360.000 становника.

У делу књиге о окупаторско-квислиншком политичком и економском систему аутор говори и о интересовању капиталистичких држава западне Европе за територију источне Србије до априлског рата 1941, када је снагом оружја нацистичка Немачка тај проблем решила у своју корист и, поред осталог, отпочела са економском експлоатацијом рударског базена Бор. Она је дозволила рад ранијих среских начелстава и општинских управа, чијом је помоћу настojала да паралише снаге НОП-а.

Преостали део књиге садржи четири дела. У првом, *Устанак у*

источној Србији 1941. године (53—100), описани су априлски догађаји 1941. и непосредне припреме организације Комунистичке партије Југославије (КПЈ) за покретање оружаног устанка против окупатора. Аутор посебно говори о организационој структури организацији КПЈ и Скоја у области источне Србије. Чини се да њихова мрежа није била довољно развијена у смислу „покривања“ целокупне територије, што је био и предуслов за успешне припреме, а потом и извођење оружаних акција.

У даљем тексту следи опис стварања партизанских одреда од Бољевачког 28. јула, па осталих све до септембра 1941. Сваки од њих је водио успешне оружане акције на својој територији све до противофанзиве удружених окупаторских и квислиншких снага крајем 1941. када је њихова војна активност ослабила.

Као резултат ранијих војних акција партизанских одреда створена је знатна слободна територија у источној Србији. Значајна је активност и војних и политичких снага НОП-а на њеној организацији и унутрашњем учвршћењу.

У другом делу књиге, *Ослободилачки покрет у источној Србији 1942. године* (101—156), аутор у почетку пише о мањим акцијама војних снага НОП-а. У борби против окупатора и његових помагача до изражаја су дошле војне партизанске месне десетине. То тренутно сплашњавање партизанских војних дејстава ширег обима користи немачки окупатор и појачава економско изабљивање области. У центру пажње је Бор, чије руде немилосрдно експлоатише и при томе користи домаћу радну снагу у разним видовима. Аутор овде говори о окупаторско-бугарским изворима за радну снагу, а не и о квислиншким којих има у већем обиму.

Против снага НОП-а биле су ангажоване и квислиншке снаге за време тзв. Аћимовићево офанзиве у јулу 1942. године. Она није имала неког видног успеха. После ње осећала се већа активност

НОП-а. Што се тиче покрета Драже Михаиловића ваља истаћи да није имао већег успеха до краја 1942. у овој области.

Трећи део књиге чини *Источна Србија кроз ослободилачку борбу 1943* (157—224). Аутор прави анализу рада партизанских одреда доводећи их у везу са 4. и 5. непријатељском офанзивом на главнину снага НОП-а, тј. политичко и војно руководство НОП-а. Међутим, активност партизанских одреда у источној Србији исцрпљивала се у мањим диверзантским акцијама. Нема већих и значајнијих акција које би по сугестијама Врховног штаба НОВ и ПО Југославије и Главног штаба партизанских одреда за Србију везале за себе већи број окупаторских и квислиншких војника.

Средином 1943. на територији источне Србије врши се консолидација организација КПЈ и Скоја. На томе плану значајно је одржавање партијских конференција у јуну 1943. Као резултат појачаног политичког рада ствара се Први топлички батаљон од топличких и бољевачких партизана. Поред војних акција партизанске снаге штите економске интересе народа, спречавајући пљачку од стране окупатора. На другој страни јача активност покрета Д. Михаиловића, чији представници склапају споразуме с немачким окупатором против снага НОП-а. Но, упркос јачања и удруживања окупаторских и квислиншких снага од средине до краја 1943. у организационом погледу шири се мрежа политичких организација НОП-а стварањем повереништава КПЈ за поједине срезове на територији источне Србије.

Четврти део књиге чини *Ослободилачки рат и ослобођење источне Србије 1944. године* (225—276). У почетку године четнички терор над становништвом тренутно је онемогућио видније јачање НОП-а у источној Србији. Због тога делови снага НОП-а прелазе у јужну Србију. На другој страни окупатор појачава пљачку материјалних добара, а посебно бакра из Бора, чија је производња знатно ослабила. Аутор наводи податак да је

током окупације у Бору радило „...преко сто педесет хиљада Југословена...“ као радна снага окупатору (240). Код тих радника, међу којима је било чланова КПЈ и Скоја, као и на терену почело је да се интензивније ради на политичком плану.

Средином 1944. наредбом Главног штаба НОВ за Србију Девета бригада се пребацује на терен Тимочке крајине, којој се придружује маћи Нишки одред. Успешним војним акцијама они су унели пометњу у четничке редове. Бројно јачање јединица НОП-а као и њихов продор на територију источне Србије у лето 1944. допринело је поразу окупаторских снага и његових помагача. Захваљујући тренутној војној и политичкој ситуацији у Југославији, а посебно успеху мештанских партизанских јединица, источна Србија је ослобођена у октобру 1944. године.

Из садржаја се види да је аутор обрадио сва важна питања НОР-а и социјалистичке револуције у источној Србији са одликама које су делом карактеристичне за

ту област. Догађаје је повезивао са онима из других делова ондашње Србије.

Коришћена је разноврсна архивска грађа, пореклом од свих учесника у поменутих догађајима на терену. И поред тога, за поједина питања се осећа недостатак изворне грађе што се види из ауторових учесталих закључака, тј. констатација „вероватно“, „изгледа“ и сл., тако да се чини да је аутор остао на појединим местима недоречен. До овога га је довела жеља да све испита и изучи на нивоу микроистраживања, где је описивао и најмање појаве и догађаја на терену. Гледано и са те стране, књига представља врло користан допринос изучавању НОР-а и социјалистичке револуције у источној Србији. Без обзира на извесне недоречености, она употпуњава велику празнину историографији НОР-а и социјалистичке револуције у Србији. Даље изучавање ове проблематике не може се вршити без њеног коришћења.

Др Слободан Д. Милошевић

ДЕСАНКА МИЛОШЕВИЋ И ЈОВАН НЕШКОВИЋ; „ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ“

Републички завод за заштиту споменика културе СР Србије

Ђурђеви Ступови код Новог Пазара, задужбина Стефана Немање из 1171. године, добили су први пут научно популарну монографију чији су аутори Десанка Милошевић, историчар уметности из Београда, и др Јован Нешковић, професор Архитектонског факултета из Београда. Ова научно популарна монографска целина, штампана на седамдесетак страница, илустрована је фотосима и цртежима, а ванредно је лепо и укусно уређена и опремљена.

Др Јован Нешковић је урадио историјски део, архитектуру и уређење Ђурђевих Ступова, а Десанка Милошевић живопис и археолошка ископавања.

После лоцирања и географског положаја Ђурђевих Ступова, Јован Нешковић пише о настанку манастира, који је у XII веку, 1171. године, саградио Стефан Немања у раздобљу стицања српске државне самосталности. У биографији која нам је остала од Стефана Првовенчаног пише да је Стефан Немања подигао ово здање и посветио га св. Ђорђу, избавитељу Немањином из амбиса, после чега се Немања попео на жупански престо. Било је то 1167. године, па би требало да је тада и почела градња Ђурђевих Ступова, лоцираних на истакнутом брду изнад Петрове цркве, одакле поглед доминира над рашким пределима.